

1) Civil Marriage Questions in Israel

שו"ת מנחת יצחק חלק ח סימן קל

בנשואי ערכאות והבעל אינו רוצה לגרשה כדת משה וישראל.
 בס"ד, ירושלים עה"ק ת"ו, י"ז בתמוז שנת השביעית תשמ"מ לפ"ק. בין המצרים יזרח אור לישראלים א"כ הרב הגאון וכו' מוה"ר
 משה כהנא וויס שליט"א ראב"ד דקה"י ארטה. פעסט יצ"ו.
 אחדש"ת, את גי"ה הגעני ביום קודם נסיעתי לווען על ש"ק ואח"כ כשחזרתי לביתי ביום א' העל"ט, ול"ה באפשרי עוד לעיין
 בגוף השאלה עד יום אתמול, וכבר טלפנו לי איזה פעמים להשיב מחמת גודל הנחיצות, ולכן הנני לבוא עכ"פ בקצירות האומר.
 ע"ד רווק אחד נשא לאשה נערה אחת - בדומה לו בדעותיו - רק בערכאות, ולא דרו בדירה בפני עצמה רק בבית אביו כי
 שניהם הלכו עוד ללמוד לאוניברסיטת/לאוניברסיטה/ גם אחר נשואיהם, ואבותיה של האשה כלכלו והחזיקו אותם בכל
 ההצטרפות, והאשה לא רצתה - אינני יודע מאיזה טעם - לישא את שמו רק נשאה בשם נערותה, ומיד אחר נישואיהם
 התחילה הקטטה ביניהם, ודרו כך כשנה ומחצה עד שבא לידי גירושין בערכאות, וזה כשנה באתה בהכרה עם בחור אחד בן
 רופא מכאן אשר כמו כן לא נתגדל באיירה של יהדות כלל, אבל פעם א' הי' בפאריז בתור טוריסט/תיר/ ומד' מצעדי גבר
 כוננו, שהתודע שם בביהמ"ד חסידי עם צעירי חסידים, ופעלו עליו שישב לד' ונכנס בו רוח טהרה ונעשה ופעלו עליו
 שישב לד' ונכנס בו רוח טהרה ונעשה וכמעט בכל יום הוא בא ללימוד ברבים בבית מדרשינו, ויש לו חומרות רבות בכל
 דבר, וכנזכר שנתודע עם הנזכרת, והתחיל לדבר על לבה שתשוב גם היא אל ד' על שחיים כזה לחיות כבהמה בלי שום
 תכלית אינו כדאי, ופעמים רבות שבא עמה בדברים, ואבנים שחקו מים, והשפיע עלי' כל כך וכו' עד שגם היא נעשתה
 בעלת תשובה גמורה, ואינה אוכלת בבית הוריה רק כשרות בבית ארוחה שלנו, ובכל ענינים אומרת נעשה ונשמע לבחור
 הנ"ל, וגם נתן לה שם יהודי שלא הי' לה והיתה נקראת זשוזשאנא ועכשיו שושנה, וזה איזה חדשים נתעורר בהם הרצון
 להשתדך זע"ז ולקחת אותה לאשה, ודא עקא שרווק הנזכר אינה רוצה לגרשה כדמו"י, ולא ליתן הרשאה -, שהוא בעל
 קשה עורף שאיני יכול לרככו ולהנטותו בשום אופן אף לנתינת הרשאה, ומטעם על שהוא לדאבון כופר בעיקר ר"ל,
 ונתגדל באיירה כזו, כי אביו הוא נכרי שנשא בת ישראלית ואינו יודע כלום מיהדות, וכן משפחת אמו לא היו מעולם
 שומרי תורה ומצות, ומענה בפיו שזה אינו מתאים כל עם אידעען/השקפת העולם/ שלו ליתן גט כפי דת ישראל שאינו
 מאמין ומחזיק בה, ואם הי' נותן, זאת אומרת שהי' בא בסתירה עם עצמו ודעותיו ועוד - אומר הוא - הלא לא נשא אותה
 רק עפ"י חוקי אזרחיים והתפרד כמו כן באזרחיים ומה רוצים ממנו, ואחר עשרה נסיונות להשיבו מדעתו הי' לשוא כי הוא
 באחת ומי ישובנו - ואם לא נמצא לה היתר להנשא אז היא נדונה להיות עגונה עולמית או שתחזור לסורה ח"ו עכ"ל
 השאלה.

והנה שפיר כתב כ"ת כי אף שבתשו' מהר"ם שיק (א"ע סי' כ"א) אשר מצדד להתירא בלא גט, סיים שכתב להלכה ולא
 למעשה כמבואר בספרי מנחת יצחק (ח"א סי' י"ג), אבל שפיר דייק מדברי המהר"ם שיק שם, שכתב אבל למעשה אם יבא כדבר
 הזה לפני עדיין צריך עיון וחקירה בכל חלקי הענינים וכו', הרי דלא סגר הדלת אחריו כי יוכל להיות דבר היוצא מהכלל להיתרא,
 וכ"ת העלה שבנדונינו ל"ש כל מה' טעמים שכתב בלבושי מרדכי והובא במנח"י שם להחמיר, ויש להוסיף עוד דרו טעמים
 שכתבתי בספרי שם בטעמו של המהר"ם שיק דלא סמך למעשה על הסניפי היתרא שכתב ל"ש בנד"ד, דגרע הרווק המדובר
 ממחללי שבת דזמנינו, דהוא כופר בעיקר ר"ל כנ"ל, והוי מומר גמור בכל הפרטים ר"ל, אינו רוצה בדת משה וישראל,
 וע"ד זה בעל, ועשה זאת בשאט נפש כמפורש יוצא מפיו הטמא עפ"ל, וכיון דליכא חזקה ליכא עדים עיי"ש, ונוסף עוד כי
 דרו בבית אביו הנכרי, דליכא עדי יחוד, וגם בודאי רוב הנכנסין לשם פסולי עדות, דכל עורב למינו, ועל' בתשו' לבושי מרדכי
 בעצמו (א"ע סי' ל"א), דכל מה שמצדד שם להיתרא שייך בנד"ד, חוץ ממה ששם ל"ה נשואי ערכאות, אבל בתחילת התשובה שם,
 כתב לדחות הראי' שהביא מהמהר"ם שיק על מה שבנה עיקר יסודו לדחות מש"כ הריב"ש והרדב"ז ותה"ד, דהיכא דאינו חושש
 לבא עלי' בנדתה, ל"ש אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות, מהא דפליגו ב"ש וב"ה (בפ' הזורק) במגרש את אשתו ולנה עמו
 בפונדק דלכ"ה צריכא גט דהן הן עדי יחוד הן עדי ביאה, אע"ג דב"ש ס"ל דלא יגרש אדם את אשתו אא"כ מצא בה ערות דבר,
 וב"ה אדברי ב"ש קאי בפלוגתתו, דבחידושי הרשב"א בשם הירושלמי מבואר באר היטב דב"ש לשיטתו וב"ה לשיטתו, וא"כ הרי
 משם ראי' להיפוך, ורק כתב דבנדון דשם א"צ לזה משום דל"ה אף נשואי ערכאות, עיי"ש, אולם בנד"ד קלקלתו הרב זה תקנת
 האשה אף בהי' נשואי הערכאות כנ"ל, וגם מה דלא רצתה לישא את שמו מאיזה טעם שיהי', מגרע כח החזקה שהחזיקו
 לאיש ואשתו.

ובזה תבנא לדינא אף דלכתחילה בודאי יש להחמיר אף בכה"ג להצריכה גט, אבל כיון שהוא קשה עורף מאד כנזכר, בודאי צדקו
 דבריו, דאין לעגן אותה כל ימ' ח"ו, ומכ"ש דיש חשש דתחזור לסורה, ואין לך מקום עגון יותר מזה, וכה ראיתי בספר אוצר
 הפוסקים (א"ע סי' כ"ו סעי' א' סק"ו), דהביא המון מתשו' גדולי האחרונים מחמירים ומקילים בנשואי אזרחיים להצריכה גט, אבל
 אף איזה מהמחמירים כתבו להקל במקום עגון עיי"ש, ועי' בספרי מנח"י (ח"ג סי' קכ"ה אות י"ב), מה שהבאתי מהרדב"ז שהביא
 מדברי הירושלמי גבי לנה בפונדקית, לב"ה דצריכה הימנו גט שני, דמ"מ אם הלך בעלה למדינת הים תנשא לכתחילה עיי"ש,
 והיינו שלא החמירו לענין עגונה, אמנם יל"ע בזה בב"ש (א"ע סי' קמ"ח סק"ב וסי' קמ"ט סק"ב) בסתירת דבריו עיי"ש, אבל אחרי

שובי נחמתי דכל דברי הרדב"ז (הנזכרים) סובבים על ראוהו שנתיחדה ולא ראוהו שנבעלה, ובנד"ד כמו בראוהו שנבעלה, כיון שדרה עמו זמן רב ונשאה עמו בערכאות וגלוי לכל ואנן סהדי וכל עכ"ל שם, ובנד"ד דל"ה ראוהו שנתיחדה ג"כ כיון דליכא עדים כשרים כנ"ל, וגם שאר צירופי היתרא דל"ש בנדון דספרי שם, וגם שם כתבתי לצרף בענין היתרא לשוק בלא חליצה עיל"ש, יש שפיר מקום להתיר אף לענין איסור אשת איש במקום עגון כהאי בלא גט, והנני מצטרף לדברי כ"ת להתירה להנשא לבעל תשובה הנ"ל בלא גט כנלענ"ד.

ומחמת כי אין רצוני לעכב המכתב א"א לי לעיין במש"כ עוד כ"ת בפלפולא דא'. ואחתום בכל חותמי ברכות יצחק יעקב ווייס

נועם כרך ב עמוד רמו

תחומים כרך ג עמוד קנד

נישואים אזרחיים

הרב שאר ישוב כהן

הצגת העובדות והבעיות ההלכתיות

מעשה בא לפנינו, שבאה אשה לבית הדין ובקשה היתר נישואין על סמך היותה גרושה. האשה, עולה ממדינת קוקז שבברית המועצות. בעלה לשעבר נשאר שם ברוסיה הסובייטית והוא קומוניסט מובהק ואנטי דתי. במהלך הדיון היו קשיים מרובים מאחר שהיא וגם כל משפחתה שהיו נוכחים בבית הדין, כמעט שאינם דוברי עברית כלל. אמנם מתוך דבריה שאמרה בבית הדין בישיבה הראשונה, בתשובה לשאלות הדיינים ואחרי דרישה וחקירה, השתמע שנישאה ע"י חופה וקידושין, ונתגרשה באופן אזרחי. אך, לאחר הברור ודין ודברים ממושך, ביררה דבריה הראשונים, וטענה בתוקף שמעולם לא נתכוונה לומר, אלא שהתחתנה באופן אזרחי ב"אזכס" (לשכת רישום הנישואין הממשלתית), ונתנה אמתלא לדבריה, שחשבה שבשפה העברית - "חופה ונישואין" היינו הך, ואין הבדל בין נישואים אזרחיים ודתיים.

בית הדין עסק בנושא במשך כמה ישיבות ושמע כמה וכמה עדים, ומתוך עדותם נתברר, שאמנם נישאת לפלוני הבעל רק בטכס אזרחי לפני פקידה ממשרד הממשלתי הרוסי, והטכס כידוע שהוא אזרחי, וכמו כן נהגרשה ע"י טופס אזרחי במשרד הממשלתי שם. האשה עצמה חזרה על גירסתה זאת בכמה ישיבות של בית הדין ותארה פרטי הטכס האזרחי: "שפקידת הנישואין מסרה טבעת". אלא שהיו סתירות בתוך דבריה, ולא נתברר אם הבחור שנשאה הוא אשר שם על ידה את הטבעת או אביו של החתן נתן את הטבעת לפקידה, שמסרה טבעת אחת לגבר וטבעת אחת לאשה, כגירסתה. על כל פנים, על פי העדויות נתברר, שלא היה שם רב, ולא ייחודו עדים כשרים, ובודאי לא היו ברכות על כוס יין, והכל היה במסגרת נישואין אזרחיים. כך העידו כמה עדים בפני בית הדין, כולם עולים חדשים מרוסיה שהיו נוכחים באותו מעמד. אמנם יש לציין כי כמה מן העדים היו קרובי משפחה, והיתר שכנים ומכירים ולא נתבררה כשרותם להעיד בפני הדיינים. השאלות שעמדו לפני בית הדין לברור:

א. האם להאמין לדבריה שהיו רק נישואין אזרחיים, ושגירסתה הראשונה בישיבה הראשונה של בית הדין בטעות היתה, ולא היו כאן חו"ק כלל וכלל?

ב. אם אמנם נאמין לגירסתה, האם יש לראות במתן הטבעת מידו לידה - מעשה קידושין? אע"פ שלדברי כל העדים הטבעת לא היתה של הבעל, וגם לא נתנה לשם קידושין כדמו"י, ולא נאמר הלשון המחייב בכל אופן שהוא ולא נתיחדו עדים כשרים

ג. השאלה העקרונית הידועה בדבר תוקפם המחייב של נישואים אזרחיים, והאם יש להצריך גט, גם אם עלול להווצר חלילה מצב של עיגון חמור, כמו במקרים של העולים מרוסיה, שענין תוקף נישואיהם הוא נושא כאוב, שהפך להיות ענין יומי-יומי, לצערינו, בבתי הדין שבישראל.

לאחר עיון ודיון, ולאחר שיקול-רב, אנו מביעים להלן את דעתנו בענין זה - ויהי רצון מלפני אבינו שבשמים להצילנו ממכשול ומטעות, ולסייענו להוציא לאור דבר הלכה לאמיתה של תורה בענין זה של עיגון גדול מחד, אבל מאידך, איסור חמור חלילה של היתר אשת איש לעלמא, וד' הטוב יכפר בעדנו וינחנו בדרך האמת, למען שמו.

א. אם נאמנת ב"אמתלה"

יסוד ההלכה בדין זה לכאורה מפורש בסוגית כתובות כב, א: "האשה שאמרה אשת איש אני וחזרה ואמרה פנויה אני נאמנת וכו'." אמר רבא בר רב הונא כגון שנתנה אמתלא לדבריה, תנאי נמי הכי אמרה אשת איש אני, וחזרה ואמרה פנויה וכו', ואם נתנה אמתלא לדבריה נאמנת. ומעשה נמי באשה אחת שהיתה גדולה בנוי וכו', בתחילה שבאו עלי אנשים שאינם מהוגנים אמרת

מקודשת אני, עכשיו שבאו עלי אנשים מהוגנים עמדותי וקדשתי את עצמי, וזו הלכה העלה רב אחא שר הבירה לפני חכמים באושא ואמרו אם נתנה אמתלא לדבריה נאמנת". עיי"ש כל הסוגיא.

אמנם, יש לחקור, אם יש נ"מ בין אמרה פנויה אני, שהכחישה לגמרי דבריה הראשונים, לבין מקרה שלפנינו שהיא מודה שהיתה מיוחדת לפלוני, אלא שמתחילה נראה מתוך דבריה כאילו היו כאן חו"ק ולבסוף הסבירה דבריה שמה שאמרה "חופה" התכונה לטכס אזרחי, ויש לחוש שמא לימדה לשקר, ואין זה בגדר אמתלא.

עוד יש לעיין, מצד דברי המשנה המפורשת שם, בענין האשה שאמרה אשת איש הייתי וגרושה אני שמוותרת מצד "הפה שאסר הפה שהתיר" - שלכאורה, גם במקרה דלפנינו, לא היו לפנינו עדים כלל, שהיתה נשואה בחו"ק וכל מסמכיה, גם מסמכי הנישואין וגם מסמכי הגירושין הם אזרחיים, ואין מי שיבוא לאוסרה לומר שהיו כאן חו"ק והיא אשת איש, אלא דבריה בלבד, ואולי יחול כאן הכלל של הפה שאסר וכו' על פי הכלל שכלל הר"י בתוספות שם ד"ה מנין: "ואומר ר"י דבענין זה (האב שאמר ביום א' קידשתי את בתי, ולמחרת אומר לפלוני קידשתי) - שאינו סותר את דבריו הראשונים ולא בא אלא לפרש דבריו הראשונים, מהימן, אע"ג דליכא מיגו וכו'", עיי"ש כל דבריהם.

גם בעניננו, אין כאן אלא פרוש דבריה מפיה עצמה, ולכאורה תהא נאמנת, גם לא תוך כדי דיבור אלא אפי' לאחר זמן, שהדברים מוכיחים שבאה לבית דין מלכתחילה לתבוע היתר נישואין על סמך הטענה שהעלתה, שמעולם לא נתקדשה כדת משה וישראל אלא רק בדתותיהם של מלכות רוסיא וגרוריהם, ר"ל, שהם בטלים ומבוטלים ע"פ ד"ת, כמו שנבאר להלן.

1. אמתלה במקום ש"חב לאחרים"

יש לברר עוד את השאלה של "חב לאחרים". לכאורה יש לדמות הענין לעובדא שהביא הר"ן בשם הרא"ה: "דאי אמרה מקודשת אני לפלוני... לאו כל כמינה לחוב לו ולהפקיע עצמה ממנו". והביאו הב"י אה"ע"ז סימן מז שם, ולא הביאו בשו"ע להלכה, אבל הרמ"א שם סעיף ד מביא להלכה: "וי"א דכל זה מיירי באמרה נתקדשתי סתם, אבל אמרה נתקדשתי לפלוני שוב אינה נאמנת לומר פנויה אני, דלאו כל כמינה לחוב לו ולהפקיע עצמה ממנה". אכן, כבר כתב הח"מ סק"ד: "לא ידעתי למה לא תהי' נאמנת וכו' וגם אחר כדי דיבור אם נותנת אמתלא ומכחשת אותו למה אינה נאמנת במיגו דגרשתני וכו'". הב"ש סק"ט כתב דהר"ן לשיטתו שהאשה שאמרה גירשתני אינה נאמנת להינשא לאחר וא"כ לית הכא מיגו עיי"ש. אמנם יש הרבה חולקים על שיטה זו, שאינה נאמנת כשהזכירה פלוני, שכתב הרמ"א ע"פ שיטת הרא"ה, והאריכו בזה רבותינו האחרונים, והביא בקצוה"ח חו"מ סימן פ מחלוקת ר"ש הלוי ור"א חסון בענין זה. עיין מ"ש מרן הנוב"י בתשובתו מהדו"ק חאה"ע סי' ס, ומה שדן בשיטת הרא"ה, שלכאורה אמר דיעה זו כמסתפק בדבר בלשון: "ואפשר, באומרת מקודשת לפלוני, לא סמכינן אמתלא". ראה בכל דבריו שם והסברו, דלענין ממון לא מהני אמתלא, ולענין איסור מהני, וא"כ באומרת נתקדשתי לפלוני שיש כאן דררא דזכות ממון לאותו פלוני, הרי לכאורה אין בידנו לפסוק בנושא אחד תרתי דסתרי להאינה לדבר איסור ולהכחישה לענין ממון, לכן אנו צריכים להחמיר גם לענין איסור, עיי"ש.

2. אמתלה במקום שאמרה בפני בי"ד

אמנם, מסקנתו שם של הנוב"י: שהאמתלא מהני גם באומרת "לפלוני נתקדשתי", כל זמן שלא אמרה כן בבי"ד או באתם עדי. (סברא מענינת הוסיף שם הנוב"י בדברי הרא"ה שנאמנת באמתלא אם האמתלא שייך גם על זה גופא שאמרה "לפלוני" (כגון שאביה התחייב לתת נדוניא לפלוני דוקא). ובענין זה נחלקו גדולי רבותינו האחרונים כפי שנברר להלן.

מעתה יש לנו לכאורה לעיין בהלכה זו: שכאן כל הדין ודברים היה בבית הדין, ואמנם שלא בפניו, שהוא ברוסיא. וכדי לברר ענין זה של אמתלא לדברים שנאמרו בבי"ד, יש לעיין בתשובת רבינו עקיבא איגר סו"ס פה שהביא דעת הגאון בעל הפלאה "שאמרה בביה"ד נאמנת מכח עדות, משום "דבידה לקדש". א"כ שוב אינה חוזרת ומגדת באמתלא, כמו באנוסים מחמת נפשות דאינם נאמנים. ואין לך אמתלא גדולה מזה. "ודחה הגאון רעק"א דבריו, שבאמת כאן אינה נאמנת מ"כ כח "בידה" כמ"ש תוס' ישנים בכתובות כו דלא מיקרי בידה. כיון דאולי לא תמצא איש שירצה לקדשה, אלא שהתורה האמינה לאב מגזירת הכתוב כיון שבירדו יכו אבל היא לא מהימנה אלא מכח "שויה אנפשה חתיכא דאיסורא", וא"כ שפיר מהני אמתלא וכו'. וכן הביא עוד ענין זה בתשובותיו שם סימן ק שהביא ג"כ סברת הפלאה וכו'. ובסוף התשובה כתב: ומ"מ נראה לי לצדד ולהקל דמסתימת הפוסקים גבי א"א אני, ומדברי הגהת שו"ע לעיל, סי' ד סכ"ט בשם הר"ם מריזבורג. לא משמע דמיירי דוקא מרוץ לבי"ד. (ע' פתחי תשובה אה"ע סימן מז ס"ק ב שהביא דברים אלו). הרי שלדעת רעק"א. אין לחלק ולהחמיר בנידון דידן, משום שאמרה בבית דין ואפילו לדעת הנוב"י יש להחמיר רק אם אמרה כך בבי"ד.

אמנם החמיר בכך מרן ה"חזון איש", נשים נט סעיף כד, לצדד כדעת בעל ההפלאה. אך רבים מגדולי האחרונים הלכו בשיטת בעל העיטור דמהני אמתלא גם אם אמרה לפני ב"ד. וע בשו"ת מהריב"ל ח"א סי' לט ובשערי ציון ח"ב סי' לד ובשו"ת שב יעקב סי' ו ושו"ת צמח צדק סי' קד. וביחוד מה שסיכם הדברים מרן ביביע אומר ח"ג סי' ו אות כב. שנקט כן למעשה דמהני אמתלא גם על הנאמר בבי"ד. וראה סיכום השיטות ב"אוצר הפוסקים" סימן מז סק"ז אות ג. ואין כאן המקום להאריך.

3. "אמתלה המפרשה"

בנידון דידן לא ברור שבכלל אמרה "אשת איש אני", ואין לפנינו אמתלא סתם אלא "אכותלא המפרשת", ובענין זה במפרש דבריו, גם לגבי בעל דין אם טוען וחוזר וטוען כמפורש בסוגית ב"ב לא, א נחלקן אמוראים עולא ונהרדעי, והלכתא "חוזר וטוען" כעולא וכאמימר. וכלשון הרשב"ם שם "לתרין דבריו הראשונים אע"פ שמכחישים קצת בזה שחזר וטען". וכך פסק הרמב"ם ה' טוען ונטען פרק ז הלכה ה ופרק טו הלכה ו. וראה טור חו"מ סימן פ הנ"ל ועוד ואכמ"ל. ומה שכתבו רבותינו האחרונים גם בענין איסור אשת איש, באב שאמר על בתו שקדשה ואח' כ' קדשה לאחר ואמר שקידושי הראשון בפסולי עדות נעשו שנאמן. ע"י טז וב"ש באה"ע"ז סוף סימן לז שגם לאחר זמן אינו נאמן אלא לפרש דבריו, אבל מה שאינו לפרש אינו נאמן אלא תוך כדי דיבור.

והנה בנידון דידן, היא מפרשת דבריה. שמה שאמרה שנישאה ע"י חופה לבעלה, מלכתחילה היתה כוונתה לחופה אזרחית, ומאחר שאינה דוברת כלל עברית וחשבה מתוך המילים המועטות שקלטה בעברית ש"נישואין" אומרים: חופה. ואח"כ פרטה בפירוט רב את תיאור הטכס האזרחי. וגם כל עדיה שהביאה מעידים כך. אכן, אע"פ שיש לחשוש שלאחר שיצאו מביה"ד בפעם הראשונה לימדום לשקר, הלא לכאורה לאחזוקי כל עדיה בשיקרא לא מחזקינן אלא אם כן הירעה נאמנותם לפנינו. ורגלים לדבר, הלא בנידון דידן, גם היא עצמה צועקת שאמת דיברה. וכוונתה מלכתחילה היתה לא לשקר ע"י אמתלא, אלא לברר באמת שגירושיה גירושין. שהיו אזרחיים. כמו הנישואין. ולכאורה בכגון דא, יש כאן אמתלא, וגם שלא תוך כדי דיבור מהניא.

עוד נראה כי אע"פ שאמרה ש"פלוני בעלה", לפי דברי הנוב"י מהדו"ק אה"ע סימן ס, אין להחמיר כאן, שהרי הבעל נמצא ברוסיה, ולדבריה הוא נשוי עם אשה אחרת, ומסרב לבוא ולעלות לא"י, ובמצב דידן, אין שום חיובי ממן כלל כלפיו. ולכן נראה לנו שיש להאמין לדבריה האחרונים ודברי עדיה, שהיו רק נשואין אזרחיים.

4. תשובת הבית אפרים

וראיתי בספר בית אפרים בסימן א, (הובא תמצית דבריו באוצה"פ סימן מז ס"ק יד), באיש שאמר שזהו נשוי וחוזר ואמר ששקר היו דבריו. ונתן אמתלא. דן השואל באגרתו אל הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות זצ"ל לצדד לפי מ"ש ב"שער-המלך" להסתפק בהא דאמינן שויה אנפשיה חתיכא דאיסורא. אם הוא מטעם הודאת בע"ד או מטעם נדר. ואם מטעם הודאת בע"ד, בענין דוקא בב"ד. והשיב ה"בית אפרים" דודאי מטעם הודאת בע"ד הוי. ואע"פ כ' לא בעינן בב"ד דוקא היכא דליכא טענת השטאה או השבעה. וא"כ בנ"ד נימא דהוי הודאת בע"ד לכו"ע שהרי הודית בב"ד. אמנם יש לחלק כמו שכתב שם. בין ענין ממן דילפינן מגזה"כ דיכי הוא זה". וכיוון שנתחייב לחברו, חזרתו כמאן דליתא דמי, יהכי קיי"ל בהו"מ סימן פ. משיכ לענין איסור. שלא שייך הודאת בע"ד. רק שאנו מאמינין למה שהוא העיד על עצמו. ואם חוזר בו ואומר שלא כך היה אלא בענין אחר, ג"כ יש להאמינו על עצמו. ומהיכא תיתי נאמין לקול האות הראשון ולא לקול האחרון והדבר שקול אצלנו, ואסרינן ליה מספיקא. ולכן. בממן - שעל הודאתו לחיוב נאמן מטעם הודאת בע"ד. ועל אמירתו לפטור אין לסמוך כלל. הלכך אפילו עדים לא מהני. משא-כ הא דישוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא". אם חוזר בו. אין אנו אוסרין עליו בתורת ודאי וכל אלא מתורת ספק, שמא דבריו הראשונים עיקר ומה שחזר בו שקורי קמשקר. ולכן כי איתא עדים המסייעים לחזרתו, שפיר מהני להוציא אותנו מדי ספק זה. עיי"ש עוד בדברי "הבית אפרים" ושיטות האחרונים בזה. ומ"ש שלא שייך כאן הדין של הב"ש סימן יט דכל שהוא מוחזק ל' יום לא מהני אמתלא, ע"פ שו"ת רמ"א סי' ב. אין סוקלין ומלקין על החזקה שהוחזק על פיו בדבור בלי מעשה. ומהני אמתלא אפי' אחר ל' יום. וע"ש שהביא רביה ממ"ש בכתובות כב, א: מעשה באשה אחת שהיתה גדולה בנוי וכו', הרי שאפילו לאחר ל' יום מהני אמתלא וכו'. והינן בנ"ד ביחוד נוגעים לענינינו דבריו שם בהמשך התשובה. שגם במקום דאתחזק איסורא נאמן להתיר. כגון אם אמר מתה אשתי. "לפי שאין כאן סתירה לדבריו הראשונים. משא"כ היכא דבא לסתור דבריו לא מהני אלא אמתלא טובה".

לענינו נוגע בעיקר היסוד שכתב שם הב"א להסבר שיטת המשנה למלך בפ"ט מה' אישות ע"פ המהרא"י בכתבו סי' רכח דהיכא דאיכא עדים מועיל החזרה, והסביר הב"א דהטעם ברור דלגבי נפשיה מועיל ברי שלו להתירו, ולגבי אחרים אעדים סמכין, ולכאורה גם בנידון דידן לגבי עצמה תועיל חזרתה. ביחוד באמתלא המפרשת דבריה שטעתה, ונראה לבי"ד אמת הדבר, ולגבי אחרים, הלא יש עדים שהעידו לפנינו - ומה"ת לאוסרה.

5. כשלא אמרה שהתקדשה בפני עדים כשרים

בנידון דידן יש לכאורה נימוק נוסף להתיר . מלבד השאלה אם נתן לה טבעת משלו , מדבריה למדנו שלא היו עדים כשרים מיוחדים, שטוענת שהטכס היה במשרד אזרחי, ושם היו רק קרוביה וגם היתר הם בחזקת פסולים. ולכאורה בנידון דידן הוי כמ"ש הרא"ש בתשובה סימן לב , שאם אמרה קידשני סתם ולא אמרה בפני עדים , אין בדיבורה כלום, דקידושין שלא בפני עדים לאו קידושין נינהו, אמנם נחלקו האחרונים בזה . כפי שהובא סיכומם ושיטותיהם באוצה"פ שם, סימן מז ס"ק יד אות ג, וביחוד מה שהשיג בס' עצי ארזים סי' מח על דעת ח"מ והב"ש, דסברי שיכול הבעל לפרש שמ"ש לאשה קידשתך, היה שלא בעדים, והקשה דהא בדין שהיא עצמה אמרה נתקדשתי, אינה נאמנת אחר כדי דיבור בלא אמתלא, ואמאי לא תהא נאמנת לפרש דבריה שנתקדשה בלא עדים וכו' ובספר די השב סי' ו כתב דאף דאפשר לחלק בין פילגש דמיירי בה הרא"ש לבין אשה דעלמא , וכמו שנסתפק הח"מ, אך מדברי הב"י לא נראה לחלק כך , אמנם ביחוד בנידון דידן יש לצדד , אף לדברי המחמירים שנישואין אזרחיים, היא בגדר פילגש, שנברר דלהלן.

6. כשאמרה שהתקדשה דרך ספור דברים

ביחוד יש לעיין במ"ש באוצה"פ שם בשם ס' המקנה קנ"א סי' מח סעיף א לחלק, אם כוונה בשעה שאמרה מקודשת אני לקידושין גמורים, שוב אינה נאמנת לומר מוטעה הייתי . אבל אם אמרה דרך סיפור ב עלמא שקידשה ראובן , ולא היתה כוונתה להחזיקה בתורת מקודשת, שפיר נאמנת לומר שלא היתה כוונתה לקידושין גמורים . לכאורה בנידון דידן ברור מאד כי ודאי שלא היתה כוונתה לקידושין גמורים, שהרי באה לבקש היתר לפנינו, ולא היו דבריה אלא בגדר סיפור דברים, וגם טוענת שלמכתחילה לא היתה כוונתה לקידושין אלא לנישואין אזרחיים ב "זאכס", - ומדוע לא נאמינה על דברתה זו , ויש להאמין לדבריה, ויש לצרף לשאר ספיקות להתיר.

העולה מדברינו - שאפילו לדעת הפוסקים שאם אמרה בפני ב"ד לא מהני אמתלא - כאן אנו דנים להאמינה שלא אמרה כלל שהיא אשתו כדת של פלוני, אלא שלפי דעת הבי"ד היה נראה כאילו הודתה שהיו כאן חו"ק. ומאחר שהיא עצמה מפרשת דבריה כראוי וכהוגן, וגם העדים מעידים כמותה, נראה לנו שיש להאמינה שלא היו כאן אלא נישואין אזרחיים בלבד.

ב. תוקפם ההלכתי של נישואין אזרחיים

השאלה בדבר תוקפם המחייב של נישואין אזרחיים והצורך לחייב גט לזוג שנישא בדרך זו היא מן השאלות הגדולות של דורנו - שהחמירה מאד לאחר כל מה שהתרחש בעשרות השנים האחרונות מעבר למסך הברזל מזה ובארצות הטמיעה וההתבוללות של המערב מזה.

גם כאן עלינו לדון, בענין תוקפם של נישואין אזרחיים ע"פ דין תורה, ואם יש צורך לחייב את האשה בגט. וביחוד במקרה דידן אם נחייב גט מספק - הרי אנו מעגנים את האשה חלילה , שיש קושי עצום לאתר את הבעל ולסדר גט מאחורי מסך הברזל . נברר איפוא, שיש לסמוך על מה שכתבו ופסקו בכמה וכמה בתי דינים שבישראל להקל , בנידון דידן. ואע"פ שהענין מפורסם ומצוי ביותר וכבר הלכו ודשו בבקעה זו , הרבה ראשונים ואחרונים גדולי הדורות זיע "א - בכל זאת מן הראוי שנברר ענין זה שבא לפנינו הלכה למעשה תדיר.

בענין תוקפם של נישואים אזרחיים - השאלה העיקרית היא החזקה של "אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות". בשו"ע אה"ע סי' קמט סעיף א כתוב: המגרש את אשתו וחזר ובעלה בפני עדים וכו' ה"ז מקודשת קדושי ודאי, הרמ"א אחרי תיבות "ובעלה בפני עדים" כתב: "או שגלוי לכל שבא עליה כגון שנשאה". דברי הרמ"א הם ע"פ תוס' יבמות נב, א ד"ה לכשאכנסנה אגרשנה, והר"ן גיטין פ' כל הגט. אמנם הב"ש שם סק"א מסתפק: "מיהו איני יודע לענין מה כתב כאן דברי הר"ן, דהא כאן איירי לענין חשש קידושין, א"כ ממה נפשך, אם נשאה כדן נישואין ת"ל ה' קידושין, ואם לא נשאה כדן נישואין, א"כ מהיכא תיתי לומר דבועל לשם קידושין וכו' ע"ש.

1. כשגלו דעתם להנשא לפי חוקי העמים

ביסוד הענין הזה כבר מצאנו אחד מן הראשונים, והוא רבינו אברהם בן הרמב"ם בשו"ת שלו סימן נב שנשאל: "ילמדנו רבינו, אדם משומד נשא משומדת בדיני גויים, ושניהם גויים, מחללי שבת בפרהסיא, האם יש לה דין אשת איש והבא עליה חייב כמו שנתחייב כל הבא על אשת איש כשר, או דינה כאשה פנויה ואין אישות ביניהם כלל. יורנו אדוננו ושכרו כפול". והשיב: "אם נשאה בדיני גויים בלבד ולא קדש אותה בעדי ישראל כלל אינה אשת איש. ואם קידש אותה בעדי ישראל כשרים, הרי היא אשת

איש גמורה ולו היה עובד ע"ז. (התשובה במקורה נכתבה בלשון ערבית מעורבת במלים עבריות והעתקנו ע"פ הוצאת הרא"ה פריימן ז"ל וע"פ תרגומו של הרש"ד גוטיין נ"י - ראה שם בהערות עמוד 54 של הוצאת מקיצי נרדמים - מה שציין לסוגית יבמות מז, ב וכן לתשובות הגאונים שהביא הרב "מ לוין ז"ל באוצר הגאונים יבמות סי' תעז-תעה וכן ציין להלן לתשובות הרמב"ם סי' קסב ועוד ע"ש).

גם בתשובה סי' נז שנשאל כנ"ל, פוסק רבינו אברהם בן הרמב"ם ז"ל: "נישואין בדיני גויים אינם נישואין - והמשומדת הנשואה בדיני גויים בלי קידושין בדיני ישראל ומשפטי התורה, אינה אשת איש, והבא עליה אינו חייב כרת וכו' והילדים הנולדים ממנה כשרים ביחס וכו', ע"ש.

הסבר יותר מפורש מצינו בשו"ת הריב"ש סי' ו לענין האנוסים שערכו נישואין בפני כומר ע"ז, שהריב"ש סובר אפילו להגאונים שחוששים בכל פנוי הבא על הפנויה לספק קידושין, הרי במקרה זה שגילו דעתם להנשא לפי חוקות העמים, ודאי שאין כוונתם לשם קידושין אלא ע"י משפט העכו"ם.

נוכיר גם מה שפסק להלכה בשו"ת בנימין זאב סי' קיב: איש המחזיק אשה בלא חופה וקידושין, אלא ברשות שופט הארץ, יש לנדונו ע"מ שיוציאנה מתחת ידו או ישאנה בחופה וקידושין. ואחרת, חלילה, הוא בכלל "פורשים מדרכי ציבור".

נוסיף לזה גם את שיטת הרדב"ז הידועה בשו"ת רדב"ז ח"א סי' שנא, במי שפירסה נדה, אפילו ראינו שנבעלה, אין חוששין לקידושין "דכיון דעבר איסור כרת, לא חייש לבעילת זנות". כן נראה שיש לסמוך להיתר, שאין בדרך כלל במעמד זה עדים כשרים, שיראו צרוף ונתינת הטבעת, וכמו שכתב התשב"ץ ח"ג סימן צד שגם אם נתרמי שם עדים כשרים, לית לן למיחש, כי הם לא אתי לאסהודי, (ועיין ע"ז בשו"ת אבקת רוכל סימן פ ובשו"ת תורת חסד סימן סא) ואם כן אין כאן קידושין כלל.

אמנם לענין מ"ש לחשש מצד שהכניסה לביתו, ע"י תרומת הדשן סימן רז ומה שפלפל בזה בשו"ת לבושי מרדכי אה"ע סימן מא שהעיר בצדק שאילו היתה הכניסה לביתו בגדר קידושין, היו לפנינו במשנה ארבע דרכים בקידושין או ארבעה קנינים ולא שלש כבמשנתנו, עיי"ש בכל דבריו וד"ל.

והנה בפס"ד בית הדין הרבני הגדול (פסק-דין כרך ו עמוד 39) ראיתי שכתב הגר"ש ישראלי שליט"א לצרף להיתר דברי הריב"ש שהזכרנו: "שכשם שהריב"ש ס"ל, שאפילו לפי הגאונים שחוששים בכל פנוי וכו', **בזה שגילו דעתם להנשא לפי חוקי עכו"ם**, ודאי שאין כוונתם לשם קידושין וכו', עיי"ש בכל דבריו, ומ"ש בשם השדה חמד מערכת אות אלף אות לב לעיין בדעת הרדב"ז דבתשובה הנ"ל, וכן בתשובה סי' ת"ט ג"כ נוקט כנ"ל, שבפרוץ אין חוששין לקידושין. אבל נראה שסותר משנתו, שבחלק ד תשו' רעז כ' בדיוק כדעת הרשב"א (הובא שם באבני מילואים סי' לג ס"ק א שאע"פ שאסורה עליו, עדיין קיימת לן החזקה של אין אעבב"ז). מסקנתם שם בפס"ד הנ"ל, להקל במקום שהרשות היתה נתונה לסדר חו"ק בדרך הנאותה כדמו-י וכו', וגם במקום שמוכה שלא איכפת להם בדיני טומאה וטהרת המשפחה.

2. אם יש לחוש לשיטת הרא"ה

אמנם בפסק-דין שם האריך הגר"א גולדשמיט שליט"א לדחות דברים אלו וסמך יתדותיו על מ"ש זקינינו הגאון ר' רפאל הכהן זצ"ל בעל "ושב הכהן", (תשובות ושב הכהן סימן ל', ותורת יקותיאל בתשובות שבסוף הספר סימן א) לסמוך על שיטת הרא"ה המפורסמת שהובאה בשיטה מקובצת לכתובות דף עג א: "ואע"פ שבמקדש בלא עדים אין חוששין לקידושין, הכא כיון דהויא מילתא דכולי עלמא יודעים בה, כ"ע סהדי", וכן הובא בשיטה מקובצת דברי הריב"ש המביא דעת הרא"ה. וע"ע בנמוקי יוסף יבמות פח, א: "והריטב"א ז"ל משבח דברי רבנו הרא"ה וכו', ופרסום כזה נחשב בכל מקום כעדות גמורה, ואפילו מדאורייתא". בפס"ד הנ"ל הביאו תשובת הרא"ה ח"א סימן צד (הוצ' ירושלים סימן צו) שאשת הצדוקי היא אשת איש, והבא עליה חייב משום אשת איש, שאע"פ שנתקדשה לבעלה לא היה אלא בפסולי עדו. ת דאורייתא, מ"מ כל העולם הם עדי ביאה וכו', א"כ הוה ליה כאילו נתקדשה בפנינו וכו'. עיי"ש עוד מ"ש דעת תשובת דרכי-נועם סימן מו "בלי שום אמירה והודעה וכו' "ומה שדייק בלשון ביאור הגר"א סימן כו סק"ג על דברי השו"ע, "ואפילו **אם ייחדה לו**", וכתב הגר"א: "ר"ל כיון שידוע שבא עליה הוי כעדים". וביאר הגר"א גולדשמיט שליט"א: "כלומר ייחד אותה לו בקביעות כדרך בעל ואשה, ולא בדרך מקרית". והרי הוא כך לכאורה בנדון דלפנינו. ולפי מ"ש שם הרא"ה וכן מסתברים דברי בעל תרומת הדשן סימן רז ומפורש לבעל גינת ורדים בספרו גן המלך סימן י"ו: "דמי שמיחד אשה בביתו והדבר מפורסם, דחשוב ליה כאילו הן הן עדי ייחוד הן הן עדי ביאה".

אמנם גם שם בפסק דין זה מציין, שעל כל פנים באנו בענין זה לידי מחלוקת מפורשת: דעת בית אפרים אה"ע ז"ל סימן מא שדוחה בפירוש סברת הרא"ה ומסביר "דבקידושין בעינן עדים שיתכוונו ליחוד הזה וידעו דלשם קידושין הוא בועל וכו', ואם כן מה בכך

שגילו לכל העולם שנתיחדו זה עם זה ודרים כאיש ואשה, מ"מ אין איש שם על לב על עסק הקידושין הנעשין ביחוד זה".

הזכרתי כבר לעיל דברי הריב"ש שחולק על הרא"ה, ואם באנו לדון, יש לכאורה לסמוך בשעת הדחק, על דעתו. וכך לכאורה מפורשים דברי הגודע ביהודא בתשובותיו תניינא חלק אבן- העזר סימן נב ונזכיר כאן לשונו: "אבל קידושין צריך עדות בשעת הקידושין ועל איזה שעה יועל מה שאנו יודעים דודאי בעל אותה ואין אנו יודעים באיזה זמן והלא על הקידושין צריך עדות בשעת קידושין וכו'".

כשדין קידושי ביאה אינו ידוע לרבים

יסוד חשוב נוסף להיתר הוא דעת בעל השאגת אריה שהובאה בבית אפרים שם, ועכשיו נדפסה במהדורת ירושלים בסוף סימן א בסוף הספר ונזכיר לענייננו כאן, דבריו בסוף התשובה עמוד צז: "עוד יש לצדד בנידון שלנו קצת להתרא מצד הסברא דכל חזקה שאמר בגמ' דאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות, וודאי לשם קידושין בעל, אינו אלא בדורות הראשונים שהיה דרכם לקדש בביאה, וא"א לקידושין בביאה בלי עדי ייחוד, והיה דין זה ברור לכל. אבל בזמננו ובמדינות הללו, שאין דרכם לקדש בביאה כלל, אין דין זה ידוע אלא לחכמים הבקיאין בקידושין וכו', והלוואי שרוב המורים בדורינו ידעו הלכות קידושין על מתכונתו וכו' ", עיי"ש בכל דבריו.

ואם כן, בנידון דידן אפילו למ"ש בתשובת חוט המשולש לרבינו חיים מאלוז'ין בסימן י, שהרמב"ם הרא"ש הטור והשו"ע סוברין כהרא"ה, והריב"ש עצמו חזר והודה לרא"ה, וכן פסק בפסקי הלכות לרבינו דוד מקרלין ה' אישות סימן ד דף מו, וכן כתב בעל משכנות יעקב חלק אה"ע סי' לט, "דעת הרא"ה ז"ל, והרמב"ן ז"ל, והתוספות, והרא"ה ור"י ממיץ' תשובת הרשב"א הראשון והזקן ז"ל - דלא בעינן עדי ייחוד וכו' כל שדרים יחד כדרך כל הארץ. והביא דעת הרבה מרבתינו הלכה למעשה כדעת הב"ש (עי' דבריו בסי' כו סק"א), שכבר נתקבלו דבריו להלכה גמורה בכל ישראל - יש לומר דכל זה נאמר במקום ובדור שהכל יודעים מה הם עדי ייחוד, ומה הם עדי ביאה. הרי אם רבינו השאגת אריה מצדד בדורו לומר שאין ידוע לרבים דין זה של עדים וייחוד וקידושי ביאה, על אחת כמה וכמה בימינו ברוסיה הסובייטית, שזה למעלה מיובל שנים נאבד לרוב הקהל כל זכר לתורה ומצות ר"ל - הרי לגבי זה, לא דנו כל רבותינו הראשונים והאחרונים הנ"ל, ואין שייך לומר "דכולי עלמא מסהדי ביה". והרי אין כאן לא קידושין ולא עדות ולא ייחוד ולא כוונה לשם קידושין כלל ועיקר. ויש לומר בכגון דא גם הרא"ה וכל הני רבוותא דקאי כוותיהו יודו שאין כאן קידושין כלל. ויש אולי לדמות זה למ"ש בתרומת הדשן סימן ר"ט בענין מומר ומומרת שהתחנתו אצל הכומר, "דהכא לא שייך הכלל למימר אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות, היכא דיצא מן הכלל בכל עבירות שבתורה".

העולה לדינא לענ"ד, שאע"פ שנהגו בכמה בתי הדין בארץ ובחו"ל להחמיר בנישואין אזרחיים להצריכה גט מספק, הרי בשעת דוחק גדול כבר נהגו להקל, עם צירופי סניפים אחרים, להיתר, שסומכים על כך שבזה שעשו הזוג את הרישום והטקס לפי חוקי המדינה, גילו דעתם שאין רצו גם בקידושי תורה. והרי בנידון דידן, בארץ קוקו, יש על פי השמועה הרבה יהודים שבכל זאת מחפשים אחרי רב שיסדר להם חו"ק כידוע, והר"י אם אלו לא עשו כן, גילו דעתם שאין רצונם בקידושי תורה, ולכן אם נאמין לה ולעדיה, שהיו רק נישואין אזרחיים, אפשר להתירה להינשא לעלמא.

כמובן, שכל האמור לצדד להיתר, הוא רק מפני המצב המיוחד של חשש לעיגון חמור, כמו שכתב הגרד"צ הופמן זצ"ל בשו"ת מלמד להועיל אבן העזר סימן כ: שאע"פ שלעצם הדין יש חשש מקידושי ביאה ולכן יש להתנגד לכך שבכל נישואין ציביליים נתו להינשא בלי גט, מאחר שקשה לחקור בכל פעם מאיזה טעם לא היה חו"ק. אך היכא דאי-אפשר להשיג גט, יש להתיישב בדבר להתיר בלא גט, אם הוא באופן שאין לחוש שעשה בה מעשה קידושין.

3. סקירת דעות המתירים

לפני שנסכם את הנושא, הננו לסקור בקצרה דעת המתירים והמחמירים - בענין חמור זה בדורות האחרונים.*

התשובה הקדומה ביותר הידועה לנו בענין זה ממש היא מהולנד, שהיא היתה הראשונה במדינות אירופה שהנהיגו נישואין אזרחיים ולא דתיים בנימוסיהן, ששם בשנת תק"א פסקו "חכמי המעמד" כדלהלן: בנ"ד אפשר שיודו הגאונים שאומרים בעלמא שאא"ע בב"ז דהכא היא אומרת שלא היו קידושין כלל כי אם אותם נישואין שנעשו בעש"ג שאינן כלום וכו'. עי' שו"ת פרי עץ חיים (אמשטרדם תמז - תן).

כמו כן אנו מוצאים בין המתירים את המהר"ם שיק, שנשאל מגרמניה על דין הנשים שנישאו בנישואין אזרחיים בלי קידושין, "רק לפי הכתבים והקונטרקטים שביניהם". ופסק על סמך דעת הרמ"א במומר ומומרת שנישאו בחוקותיהם דהוי זנות בעלמא וכו'.

אמנם בכל זאת כתב שם : "כך נראה לי להלכה שאין כאן חשש קידושין, אבל למעשה אם יבא כדבר הזה לפני, עדיין הדבר צריך עיון וחקירה בכל חלקי הענינים" (שו"ת מהר"ם שיק אה"ע סי' כא).

שאלה כעין זה באה לפני הגאון הרי"ב "ו בזמן שהותו באמריקה בשנת תרס"ו ופסק : "לדעתי פשוט שאין כאן בית קידושין כלל וכו', בנ"ד שהוחלט אצלם משעה ראשונה לדור יחד ולקבוע אישות ביניהם והלך זה בערכאות וכו' לא ע"פ דת משה וישראל, הרי חזינו דשביק היתירא וכו'!". הרי"ב"ז מחלק בין דר עם אשה בקביעות סתם, שבזה דעתו נוטה לחומרא, ולבין מי שהלך ועשה הקביעות שלו עפ"י דת הנימוס וכו'. שבזה גרע טפי. (התשובה נתפרסמה בילקוט מערב, מאסף שנת, ניו יורק תרס"ו ועוד).

מן המתירים נזכיר עוד את מהר"ש קוטנא, רבה של אייזנשטט שפרסם קונטרס מיוחד לבסס שאין צורך אפילו בגט לחומרא, ועמו הסכימו רבים מחכמי הדור. וגם הוא מבסס את עיקר פסקו על כך שבאם באים ומודיעים להם שילכו לסדר חו"ק ומזולזלים בכך, שאין נישואיהם כלל תקפים ע"פ ד"ת. (קונטרס "וכתורה יעשה" פאקש תריז). בדיעה זו החזיק גם ה"בית יצחק" הגאון ר' יצחק שמעלקיס רבה של לבוב, (בית יצחק אה"ע סימן כט). והרב מקלוזנברג הגאון ר' משה שמואל גלזר זצ"ל בתשובותיו "חקור דבר" (מונקאטש תרס"ח), שמציע יסוד שכאילו מגלה האשה דעתה שנישואי תורה אבן נגף לה בשעת חשש עיגון או כשלא ירצה לגרשה כדמו", ואם כן מהיכי תיתי שתתירצה לקידושי תורה וכו', ולכן אין לחוש לקידושין ואין להצריכה גט.

לעומת זאת יש בתשובות הפוסקים חומרא הנוגעת לענינו, שהזכרונה בראשית דברינו, שהעידו שנהגו בואכ"ס לתת טבעת, ויש שחששו אפילו אם אינה של המקדש. חששות אלו העלה הגאון ר' מרדכי ליב וינקלר בקונטרס "ישב מצרף" (ווייצן תרס). וגם יש שהעלו חשש לענין החתימה על השטר הממשלתי שאולי הביאתו לידי חשש נישואי שטר, (עיינן שם בקונטרס ובשו"ת אהל אברהם סי' קד). וכן העלה לצדד לחומרא מחבר ספר "מעשי למלך" על הרמב"ם, הגאון ר' ישעיה זילברשטיין שחשש לה מכמה טעמים : א. מצד קנין אישות של קודם מתן תורה, ב. מטעם שויה אנפשיה חתיכא דאיסורא. ג. מטעם שהחזקה בעירו שהיא אשתו, ולא מהני אמתלא נגד חזקה זו שנודעה לרבים. אמנם כבר דחו דבריו הגאונים הנ"ל ע"פ דברי הריב"ש שהזכרנו (ע"י שו"ת לבושי מרדכי אה"ע סי' מא).

והנה, בנדון רוסיא הסובייטית, כבר דנו חכמי הדור בשאלה זו ורבו המתירים על האוסרים. ע"י שו"ת חזון למועד סי' שו מאת הרב דניקולאייב הגרמ"ד איידלברג זצ"ל וכך פסק בשו"ת "אהלי אהרן" ח"ב סי' נ-נב, הרב מחארקוב הגאון ר' אליה אהרן מילייקובסקי זצ"ל, שאמנם הסתייג קצת מן ההיתר. "לפענ"ד אין לחוש לקידושין, אכן שאלה זו כללית, ונוגעת להרבה הרבה מאחב"י במדינה היא, כידוע, וחלילה לסמוך עלי בלבד. וצריך שיסכימו לזה גדולי הדור" (עיי"ש סימן נב). כך גם פסק הגאון ר' משה הורוביץ בתשובתו ודעתו תקיפה : "מכל הני טעמי יוצא הלכה ברורה שנישואים האזרחיים שלנו אין בהם אף חשש כל שהוא משום אישות, והיא מותרת לכל אדם בלי שום פקפוק כלל" (הפרדס שיקאגו תרצד).

מפורסמת וידועה תשובתו של גאון ופוסק הדור הגרמ"ע גרודזינסקי זצ"ל מוילנא בענין זה בספרו אחיעזר, שנטה להקל. ע"י בתשובה שנתפרסמה בשמו בהפרדס (שיקאגו תשא ח"ב סי' רח) : "הנה צדקו דברי כת"ר שמוותרת לכהן, דהא קיי"ל דפנוי הבא על הפנויה שלא לשם אישות לא נעשה זונה, ובפרט לפי טעמים שחשבו זה לנישואין".

4. סקירת דעות המחמירים

אמנם, כמה וכמה מגדולי הדורות החמירו בענין זה. נזכיר כאן את דעתו הידועה של הגאון ר' יוסף רוזין הידוע בשם הרוגוצ'ובי, מ"ש בסי' צפנת-פענח ווארשא תרצה חלק א סי' כו-כו, וכן צ"פ דווינסקי ת"ש סי' א-ד. לדעתו יש בנישואין אזרחיים עפ"י המציאות שברוסיא, משום קנין אישות, מחמת העשה של "ודבק באשתו" כמו לבן-נח (ע"פ סוגית סנהדרין נז-נח), ולכן צריכה האשה גט. (אכן כבר נזכרה סברא זו בשם הרב חסדאי, ונדחתה בתשו' הריב"ש סימן שצח שהזכרנו, וע"י גם סי' ובשו"ת הריב"ש). אמנם הגאון הרוגוצ'ובי ציין בתשובה שלו. שאין לכאורה צורך בגט ממש אלא בגט פטור כמו גבי גיטא דחרותא וגם אין צריך "לשמה". ולפי זה אולי יש לעיין בנידון דידן שהיו נישואין וגירושין אזרחיים, אם יש ממש בגירושין אזרחיים להיות מעין גט שחרור שאין בו כלל דיני כתיבת הגט ולשמה וצע"ג. עוד שם כתב הגאון ר' יוסף רוזין זצ"ל בתשובה אחרת, שאין על הנישואת בנישואין בממשלה גדר "אשת-איש" גמורה, לכרת ולמיתה, וכי קידושין תופסין בה, ובניה מן השני אינן ממזרים. אבל כיוון שיש בה גדרי אישות, אי אפשר להתיר לה קרובים. עוד שם בתשובה חשש לקידושין אלו, מצד קידושי שטר, אם חתם בכת"י שהוא נושא אותה, לדעת התוס' בקידושין הוה ספק קידושין, אף לא בעדים, וצריך גט גמור להתירה. ועוד השיב "דכיוון שהחזיקה עצמה לאדם מסויים, זה גופא היה מצידה גדר אישות, לא בגדר בירור". דעה זו שלא יועיל בירור ואמתלא, מנוגדת לפסקו של שו"ת פני יהושע סימן א דברר שלשה ספיקות בעובדה מסוימת : א) אם היא נאמנת, כיוון שאמרה בתחילה נשואה אני לפלוני. ב) אי לא חיישינן לקידושין, כיוון שנתייחדה בעדים כמה פעמים. ג) אי חיישינן לחזקה. - והסיק : א) אמתלא ברורה וגמורה, נאמנת. ב) אין כאן חשש קידושין, שהרי לא אמרה שקדשה בפני עדים, וגם לא אמרין חזקה אאעבב "ז בפרוצים. ג) שמ"ש ע"פ שהדין

הידוע שמי שהוחזק שלושים יום בעיר שהיא אשתו, הורגין עליה משום אשת איש, לא מהניא אמתלא נגד חזקה זו - לא שייך רק כשאין מכירין כלל, אבל לא בפנויה כמו שהיתה בעובדא שלפניו. ולכאורה גם בנידון דידן ע"פ הפני יהושע שידוע שנישואין אזרחיים לפנינו, יועיל הברור לעשותם כפנוי ופנויה ע"פ ד"ת וצ"ג.

נוכיר עוד מבין האוסרים את הגרי "ל צירלסון זצ"ל רבה של קישינב שהצריך גט מנישואין אזרחיים, כשהזוג דר יחד בפרסום. והטעם שלא יאמרו אשת איש יוצאת בלא גט (בסוגית יבמות פח ב). וגם העלה חשש קידושי ביאה וקידושי שטר מפני שהשטר הנעשה בערכאות, יש בתוכן לשונות קידושין. ומסיק בתשובתו בס' מערכי לב סי' פו, "על מורי ישראל לעמוד בזה על המשמר, לבל תצא בת ישראל מבית בעלה בלא גט, אפילו זו שנכשלה בנישואין שלא כדת של תורה".

בשאלה זו עסקו גם רבים מפוסקי דורנו ונוכיר כאן חלק מהם. נזכיר את ס' עזרת נשים להרב הגאון ר' מאיר מאירי מבריסל שנדפס בלונדון שנת תשטו והסכימו עליו גדולי דורנו ושם חלק מיוחד מוקדש לנושא נישואי ערכאות בלא קידושין. וכן העלה יסודות להיתר בתנאים מסויימים, הגאון ר' משולם ראטה זצ"ל בשו"ת קול מבשר סי' ז. כמו כן ראוי להזכיר כאן הכרעתו להיתר בענין זה, של הגאון ר' משה פיינשטיין שליט"א ב"אגרות משה" אה"ע סי' עד ומ"ש להשיב על דברי הגאון ר' יוסף אליהו הענקין זצ"ל בספרו "פרושי איברא" שהחמיר להצריך גט בנישואי ערכאות מצד "אנן סהדי" ועוד טעמים, ע"ש בכל דבריהם, ומסקנתו להיתר אם א"א לסדר גט.

אמנם בסוגיא קשה זו נהגו בתי הדין הישראלים ללכת אחרי העקרון שהונחה ע"י מרנן ורבנן, הרבנים הראשיים לישראל, גאוני הדורות אור ישראל וקדושו מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, והרב הראשי לישראל ורבן של כל בני הגולה מו"ר מרן הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל ונביא להלן תורף דבריהם:

5. דעת הרב קוק

ב"עזרת כהן" הלכות קידושין מוקדשים סימנים לח לט ומ"א לשאלה זו. תורף דברי מרן הרב זצ"ל: "לענ"ד די לנו לחוש לחומר זה (של הצורך בגט ל"פילגש של ישראל" ע"ש) כ"ז שאין לנו הוכחה שאינו רוצה בסדר קידושין של ישראל. אבל כאשר נשא בערכאות והוכיח סופו על תחילתו שגם גרש בערכאות, אין לנו הוכחה יותר גמורה מזו שאינו חפץ כלל בקידושין, ולמה נחוש לה. ע"כ אם כשאין עגון, ראוי עכ"פ לחוש לחומר אשת איש להצריכה גט. אבל במקום עיגון אין לי שום יסוד לחוש על זה". (עיין עוד שם סימן לח מ"ש להלכה ולא למעשה). עוד כתב שם סימן לט: "תמצית העולה להלכה לע"ד הוא, שאין כל הענינים שוים, כי אלה שרק מתוך רשלנות או הדיוטות נסתפקו בנישואין הללו, יש חשש של קידושין מהפרסום שהם חיים חיי- אישות, אבל אלה שמתוך הפקרות ובעיטה בדת-ישראל חיים, כבר עליהם לא שייך לומר כלל החזקה של אין אדם עושה בב"ז, ואין לחוש לקידושין אצלם. אבל מפני שהדבר צריך בחינה רבה בהאישים, והמכשול הוא קרוב, ע"כ לא ארצה למסור בזה דברים לרבים". עוד האריך שם בסימן מא לברר את הדין של קידושין כאלה שאנו יודעים שלא כיוונו כלל להינשא זה לזה (כוונת רבינו כפי שנראה למעשה שחוק של קידושין פיקטיביים, שבעוה"ר מצוי גם היום) אם הם קידושין, להצריכם גט, ואת"ל שהם צריכין גט אם הוא מן התורה או רק מחומרא, דאינו כ"א מרבנן. מרן הרב מברר שם את היסוד העקרוני של הליכה בכל דיני התורה אחרי "אומדנא המבוררת לנו", והחילוק בין דיני נפשות ודיני ממונות לענין זה עפ"י סוגיות סנהדרין לז' ודברי הרמב"ם בס' המצוות ל"ת רצ, וחילוק בין דורות ראשונים ואחרונים, בענין אומדנא בדיני ממונות, ע"פ שיטת הרמב"ם בפ"ד מה' סנהדרין וכן שו"ע חו"מ סימן טו, ומסקנתו: "א"כ נראה, דמעיקר הדין אזלינן בתר אומדנא, ואם נמצא מקום דלא אזלינן אבתרה הוא חומרא בעלמא ולא מדין תורה". עיי"ש שהאריך לחלק בין "אומדנא מוכחת" הלוקחת בחשבון את כל ההיקף של כמה ענינים ביחד וכו', והסיק שממילא מצד הדין גם בדיני קידושין אזלינן בתר אומדנא ברורה. וכ"נ מדברי הרשב"א בתשובה ח"ג סי' עד, שהביא הב"י בחו"מ סימן טו, ומדברי תשובות מיימוני לספר נשים סימן א שממנו מקור דין זה, נראה ברור שרק לחומרא אמר זה, שאין סומכין בקידושין על האומדנות, עיי"ש בכל דבריו.

לכאורה ע"פ דברי רבינו היסודיים הנ"ל נוכל לדון במקרה דידן. יש לפנינו במיקרה כזה של נישואין אזרחיים בארץ- גזרה צורך לדון בכוונת הבעל ובאופיו. נראה לנו כי בנידון שלפנינו מוכיחה הימנעות האיש שסרב לעלות לא"י, למרות שכל משפחת אשתו עלתה - והוא נשאר שם לחיות עם אשה אחרת וכדי בזיון וקצף - שבדאי לא נתכוון לשם קידושין, וגם הרי נתגרש באופן אזרחי - שזו לדבריו שם מעין "הוכחה - ברורה", וסופו מוכיח על תחילתו, שאינו חפץ כלל בקידושין. ובדאי במקום עיגון, אין לחוש ולהחמיר בענין זה.

6. דעת הרב הרצוג

בספר "היכל יצחק" מאת מו"ר מרן הרב הראשי הרצוג זצ"ל ח' אבן-העזר, מוקדש מדור מיוחד לשאלות אלו של נישואין

אזרחיים, ע"ש סימנים כט- לג, והדברים מבוררים שם בהיקף גדול ובקיאות ועמקות נפלאה. ע"ש סימן כט שדן בנישואין אזרחיים ובדין פילגש, בשאלת חכם ה"ה הגאון ר' שלמה דוד כהנא זצ"ל רבה של ווארשא. ואח"כ רבה של ירושלים העתיקה - שהעלה בתשובתו שאלתו שם כל צדדי ההיתר כדי להציל מעיגון חמור, והעלה שם לברר שיטות הרדב"ז וסיעתו המובאים לעיל ונמוקי המחמירים לחוש לקידושין ודן בהגדרת "גלוי לכל", שהיו כעדים, על דעת הרמ"א באהע"ז סי' קמט. ושיטת החת"ס באהע"ז סימן ק דב"אנן סהדי" לא צריכים כל דיני עדים. ולכן אולי אי אפשר לפסול הקידושין הללו מטעם "נמצא א' מהם קרוב או פסול". וכו' עיי"ש. השואל הגדול מביא דברי הגו"ב מה"ת סי' נב, שדן לעורר על הסתירות שבתשובות הריב"ש, שהוא בסימן קצג מביא דעת הראיה דאם דר עמה וכו' הוי כעדי יחוד, ובסימן ו חלק עליו בשם כל הראשונים והצריך עדי יחוד. וכן מ"ש הנודע ביהודא על הב"ש שבסוף סימן לא, מביא דעת הרא"ה והריב"ש החולק עליו, ובסימן קנה ס"ק לב כתב בפשיטות שאם דר עמה כדרך איש ואשה הוי כעדי יחוד. ולכן מחלק הגו"ב ב"י דבסי' ו מיירי הריב"ש כשנשא בנימוסי המדינה בלי שום קידו שי יהדות, דבזה חולק הריב"ש דלא חיישינן לקידושי ביאה וכו', עיי"ש בכל דבריו. וביחוד מה שכתב שם הגרש"ד כהנא זצ"ל דבריים הנוגעים לענינו ומחודשים ביותר: "אך צריך לברר אם יש נאמנות לאשה במה שאומרת שהיו רק נישואין של ערכאות. דלכאורה לפי המבואר בסוגיית כתובות כב שבררנו לעיל - הנאמנות מטעם מיגו. אך אולי אין לה נאמנות לעשות עצמה רשע, שדרה עם בעלה בלא קידושין עיי"ש כל ברורו, גם מ"ש בדבר השאלה. שהרי אינה נפסלת לעדות מדאורייתא ע"פ שיטת "התומים", דבהא לא אמרינן א' ין אדם משים עצמו רשע. וכן מה שחקר בשאלתו לצדד שאולי נאמנת מצד נאמנות ע"א באיסורין כמו שנאמנת באיסורי נדה. והסיק ש"ברור הדבר שנאמנת בעדותה שהיו רק נישואי ערכאות ומותרת להינשא בלא חשש כלל". ע"כ דברי השואל זצ"ל.

והנה, יש לעיין בדברי תשובתו היסודית של מרן הגרי"א הרצוג זצ"ל שהשיב בהיקף גדול להתיר וברר הענין בארוכה, ונזכיר כאן רק נקודה יסודית אחת הנוגעת לענינו: "לעצם הענין של נישואין אזרחיים, כשחיו אח"כ כאיש ואשה לא בדרך זנות. אבל כל יודעיהם ומכירי הם מחזיקים שהוא בועל אמנם ב"דרך" אישות אבל לא לשם "קניין" האישות, דהיינו שהוא בועל על דעת הקידושין הממשלתיים. ובהם אין שום חשש של קידושין שכפי הידוע לנו מנימוסייהם אין שום מסירת חפץ ולא שטר מידו לידה אלא הצהרה וחתימה בספר הרישום בלבד, וכו', עיי"ש.

נזכיר שאמנם כבר דנו לעיל שאף שכעת הנהיגו ברוסיה טכס טבעת הנמסרת מידו ומידה לידה. אמנם לא לשם קידושין תורה. ולפני עדים פסולים, וגם הטבעות אינן להן אלא של הפקיד המבצע או של אחד מקרובי המשפחה המשאילים לשם כך, לכאורה אין לחשוש לכך, כפי שכותב מרן הרב הרצוג זצ"ל בעצמו להלן בתשובה שהשיב לרבני חיפה.

בתשובתו הגדולה בסי' ל מעלה מרן זצ"ל הרבה צדדים להחמיר בנידון דידן כשיטת ר' חסדאי בפילגש שהביא הריב"ש שהזכרנו לעיל, וכן ע"פ דעת תשובת הצמח- צדק (אה"ע קלח) שהצריך גט לפילגש. וכן מזכיר דברי הגאון מרוג'וב 'וב זצ"ל להחמיר ב"מיוחדת לו" כבבני-נח, שבכדו"ג היא אשת איש, ומי איכא מידי וכו'. ומה שכבר דחה שיטה זו בתשו' הריב"ש סימן שצה בשתי ידים ועי' גם בסי' ו שם. ועיין שו"ת הרא"ש כלל לב א ושיטת הר"ן בשו"ת סח שם, רבינו האריך לדון בשיטת ר' חסדאי הנ"ל ועוד. והמסקנה - "סוף דבר - כותב מרן זצ"ל - נטיית דעתי היא להקל ולא להחמיר בנידון זה וכו' ובפרט שכמה גדולים ובכללם הגר"ח ע"ז"ל והגאון ר' מלכיאל מלומזא ז"ל בעלי הוראה מובהקים. פסקו שלא להחמיר כלל עם הנישואין האזרחיים אע"פ שחיו אח"כ יחד בקביעות כאיש ואשתו".

נזכיר ונציין עוד כי שם בספר "היכל יצחק" סי' לא הביא שאלה בנושא דידן ששאלו את רבינו זצ"ל על מעשה שהי' בעיה"ק חיפה. והשואלים היו הרבנים הראשיים קודמינו נ"ע הגאון ר' ברוך מרקוס זצ"ל והגאון ר' יהושע קניאל זצ"ל על מעשה שהיה בבקשת היתר הנישואין על אשה מצ' כיה שהצהירה שהיתה נשואה בנישואין אזרחיים וגם נתגרשה בגירושין אזרחיים ואמה אשרה דבריה ואמרה שגם הוא נתן לה טבעת בזמן ההרשמה אבל לא אמר הרי את מקודשת. וזה היה לפני פקיד לא יהודי. ונוסף על כך שני עדים קרובים בעל ואשה שהיו קרובים לזוג, וגם אותו המעשה היה מעשה שיש לדון בן מצד "הפה שאסר" וכן סיפרה האם. שהבעל היה רחוק מן היהדות והמסורת - באופן שאעבב"ז לא שייך כאן - ומרן הרב הראשי הגרי"א ה"ה הלוי הרצוג ז"ל השיב לדון בכל צדדי הענין והעלה "להתיר אשה זו להנשא לכל אדם מישראל, אפילו לכהן, שאין כאן לא ריח קידושין ולא ריח גט". עיי"ש עוד בתשובות סימן לה מה שהעלה מרן לפטור מחד"ג הנישא בנישואין אזרחיים ועוד, ואכמ"ל.

7. נוהג בתי הדין להתיר במקום עיגון חמור

על יסוד פסקי רבותינו שבארץ ישראל. נהגו הלכה למעשה בבתי הדין הרבניים בישראל בכל מקרה שנראה לדיינים שכרוך בעיגון חמור - להתיר הנשאים בנישואים אזרחיים להנשא, ואמנם כך פסקו בכמה וכמה בתי דינים שבישראל.

אמנם, היסוד המנחה בענין זה הוגדר בבהירות בפסק דין של בית הדין הגדול לערעורים בהרכב הרבנים הגאונים מוה"ר יוסף

קאפך מוה"ר מרדכי אליהו ומור"ה שלום מזרחי שליט"א (פסקי דין כרך ט עמ' 355) : "בדרך כלל דינם של נישואין אזרחיים - דנים כל אחד לגופו של ענין ומצב בני הזוג . המקום והזמן ואין פס"ד אחד יכול ללמד על מקרה אחר אפי' בדומה לו, כי הכל לפי ראות עיני הדיין בנדון . בפרט בנישואין של זוג זה שסופם מוכיח על תחילתם במה שנפרדו אח"כ בפירוד אזרחי ולא חשו ל- "אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות. שודאי לכ"ע אין לחוש לכך." (וכמ"ש הגרב"צ חי עוזיאל זצ"ל בספרו משפטי עוזיאל ח"ב אה"ע סי' נט, ועיין גם בשו"ת עזרת כהן סי' לה-לט שהבאנו לעיל).

ג. מסקנא לדינא

העולה מכל הנ"ל לדינא . שיש לסמוך הלכה למעשה על דעת המתירים - להתיר להנשא , לאשה שנישאה ונתגרשה בערכאות אזרחיים - בפרט בנידון דידן, שיש כאן מקום עיגון גדול וחמור וכמעט שאין כלל להשיג משם גט או הרשאה לגט מאחורי מסך הברזל. ולכן, מאחר שלפי מה שבררנו יש לסמוך על דבריה, שהיו נישואין אזרחיים בלבד, וגם נתנה אמתלא טובה לדבריה, שמה שאמרה שהיתה חופה מפני שלא הבינה בלשון הקודש, ההבדל שבין "חופה" לבין "נישואין", וגם העדים מאשרים דבריה, נראה לנו להתירה להנשא כדת משה וישראל לכל מאן שתראה, כדין פנויה.

*ראה עוד מה שכתב הרב ש. דייכובסקי בפס"ד שנדפס בתחומין ב' עמ' 252 - הערת העורך.